

De geschiedenis van het Legermuseum is onlosmakelijk verbonden met de figuur van Frederic Adolph Hoefer, die honderdvijftig jaar geleden werd geboren. In onderstaand artikel schetst Dr. P. Knevel (1961), conservator van het Legermuseum, de veelbewogen levensloop van Hoefer en plaatst hij diens idealen en opvattingen in de tijd.

De vaderlandsliefde en militaire trots van Frederic Adolf Hoefer

De vormende jaren van het Legermuseum[1]

Paul Knevel

Het comité dat de viering van de tachtigste verjaardag van Frederic Adolf Hoefer, kolonel van de Artillerie b.d., voorbereidde, had grote woorden nodig om rechtte doen aan de verdiensten van de jubilaris. Hoefer behoorde dan ook tot de vaderlandslievende mannen die van 'onschatbare waarde voor onze volkskracht' zijn, zoals het comité in een vertrouwelijk rondschrijven vaststelde. Iedereen die wel eens met hem te maken had gehad, kende de bezielende werking die uitging van zijn 'geestdriftige vaderlandsliefde', terwijl zijn inzet voor het behoud van 'onze nationale goederen' als oudheidkundige, geschiedschrijver, ondervoorzitter van de Afdeling A van de Rijkscommissie voor Monumentenzorg, voorzitter van de Vereeniging 'Het Nederlandsche Openluchtmuseum' en oprichter en directeur van het Nederlands Legermuseum moeilijk te overschatten viel. Een huldeblijk was op zijn plaats. 'Mannen als de Heer Hoefer moeten, wanneer een passende gelegenheid zich daarvoor aanbiedt, worden gehuldigd. Niet in de eerste plaats om hen zelve, maar vooral omdat het zoo goed is voor ons nationale leven, als wij ons met dankbaarheid rekenschap geven van hetgeen door vooraanstaande personen wordt tot stand gebracht'. Hoefers tachtigste verjaardag mocht niet in stilte voorbij gaan.[2]

Dat zou ook niet gebeuren. Op 14 april 1930 volgde een feestelijke huldiging, op kasteel Doorwerth dat als geen andere plek Hoefers cultuurhistorische belangstelling symboliseerde. In 1909 had hij het zwaar verwaarloosde bouwwerk van de ondergang gered door het uit eigen middelen op te kopen en onder te brengen in de door hemzelf opgerichte Vereeniging 'De Doorwerth', die zich vervolgens hard maakte voor restauratie. 'Hoe grooter de bressen in de muren en de openingen in de daken worden, hoe driester de Blooper optreedt. Maar hij zal dien burcht niet slechten', aldus de belofte van Hoefer. De Doorwerth zou inderdaad worden gerestoureerd. In 1913 vestigde Hoefer er zijn Artilleriemuseum, dat later uit zou groeien tot het Nederlandsch Legermuseum. In zijn hulderede op die 14e april 1930 refereerde de voorzitter van het huldigingcomité, de oud-generaal C.J. Snijders, nadrukkelijk aan dit Legermuseum dat hij Hoefers troetelkind noemde. Daar immers kwamen diens historische belangstelling, vaderlandsliefde en militaire deugden samen. 'Want deze rijke en boeiende verzameling, welke jaarlijks door tienduizenden wordt bezocht, is niet alleen een bron van studie en voorlichting

voor den geschiedkundige en den krijgskundige, zij is tevens een waardig gedenkteken voor ons roemrijk voorgeslacht, dat in zijn worstelstrijd voor gewetensvrijheid, staatkundige zelfstandigheid en nationale ontplooiing zoo herhaaldelijk op krijgskundig gebied een vooraanstaande plaats heeft ingenomen en de leerschool van Europa is geweest'. Door middel van een eenvoudig gedenkteken, aangebracht in de gevel van het kasteel, wilde het comité Hoefers inzet en werk voor het nageslacht vastleggen.

*Den geschiedvorscher en oudheidkundige
F.A. Hoefer op zijn tachtigste verjaardag
14 april 1930.
Zijn talrijke vereerders en medewerkers,*

stond erop te lezen. Het was een kort en bondig opschrift, zoals Snijders reeds in zijn rede had aangekondigd. 'Maar het spreekt boekdeelen door den klank en den luister van den naam, die er in is gegrift'. [3] Inmiddels zijn we zeventig jaar verder, ruim twee generaties later. Boekdelen spreekt de naam Hoefer voor de meesten al lang niet meer, al leeft zijn naam dan voort in de officiële benaming van de Stichting het Koninklijke Nederlands Leger en Wapen Museum 'Generaal Hoefer' en passeert iedere bezoeker van het Legermuseum bij de ingang zijn borstbeeld. Dat Legermuseum bevindt zich echter al lang niet meer in Doorwerth en lijkt ook in bijna niets meer op het eenmansbedrijf dat Hoefer sinds 1913 tot zijn dood in 1938 met zoveel energie bestierde. Reden genoeg dus om nader kennis te maken met de man die honderdvijftig jaar geleden werd geboren en niet meer weg te denken is uit de geschiedenis van het Legermuseum.

Op de bres voor het culturele erfgoed

Frederic Adolf Hoefer groeide op in een kinderrijk Zuid-Limburgs predikantengezin. [4] Hij werd op 14 april 1850 in Sittard geboren, als zoon van de Duitstalige predikant Peter Jacob Hoefer (1806-1895) en Frederica Catharina Hieff (1818-1897), dochter van een welvarende zakenman. Het was zijn vader die hem vroomheid, dienstbaarheid, gemeenschapszin en vaderlandsliefde bijbracht, de deugden die hem de rest van zijn leven zouden tekenen. Die vader, zo schreef Hoefer later in een in memoriam in het Jaarboekje der Limburgsche Protestantenvereeniging, was dan ook lange tijd zijn grote voorbeeld: als een getrouw dienaar van het evangelie, als 'teeder echtgenoot en voorbeeldig vader', als herder voor zijn gemeente en weldoener van de behoeftigen in de samenleving, en als een 'sterke natuur en een man van plicht'. Een ideale dienaar van het woord dus. Maar Peter Jacob Hoefer had ook onvermoede kanten. 'Naast predikant stond mijn vader het dichtst bij den krijgsman. Hij kon zoo voelen en begrijpen wat krijgsmeneer is. Dien diepgewortelden eerbied voor het Vaandel. De onderscheiding, die het zijdgeweel toekomt. De beteekenis, de eer voor eene familie, wanneer een lid op het veld van eer bleef voor Koning en Vaderland'. [5] Helemaal als een verrassing kan het besluit van de zoon om militair te worden dus niet zijn gekomen.

Hoefer bezocht de Koninklijke Militaire Academie en kwam vervolgens als jonge tweede luitenant bij het 2e Regiment Vestingartillerie terecht. In Utrecht, waar hij zich omstreeks 1872 vestigde, huwde hij in 1874 zijn eerste vrouw Clara Gewin (1846-1889). Hoefer verkeerde er in de 'brede kring van mannen der wetenschap', waaronder de stadsarchivaris Samuel Muller Fz., die hem ongetwijfeld de liefde voor en de kunst van het archiefonderzoek bijbracht. Muller was een streng man, die Robert Fruin bestempelde tot 'de vader van de moderne Nederlandse historiografie' en een ieder beoordeelde naar diens positivistische maatstaven. Later zou hij

bijvoorbeeld Johan Huizinga's Herfsttij der Middeleeuwen afdoen als te literair.[6] Voorlopig was de geschiedbeoefening vooral iets voor de vrije tijd. Er lag immers een glansrijke loopbaan als officier in het verschiet. In 1879 sloeg echter het noodlot toe. Tijdens een oefening op de Kemperheide maakte Hoefer een val nadat de achterbenen van zijn paard in een konijnenpijp terecht waren gekomen. Een `slepde ontsteking met onvolkomen verstijving van het regter voetgewricht' en een vroegtijdig ontslag uit het leger waren het gevolg. Er stond gelukkig een goed pensioen tegenover.

Even nog zocht Hoefer zijn heil in burgerlijke betrekkingen, onder andere als directeur van de Nederlandsche Bell- Telefoon Maatschappij en de Maatschappij voor Tijdaanwijzing te Rotterdam. Maar na zijn tweede huwelijk in 1890 met de hofdame Cornelia Martina, barones van Heemstra (1848-1931) en verhuizing in 1892 naar Hattem koos Hoefer definitief voor de studie. Voortaan zouden al zijn tijd en energie worden opgeslokt door zorg voor het culturele erfgoed. Hoefers loopbaan laat zich - met uitzondering van de oorlogsjaren 1914-1918 toen hij als stationscommandant van Zwolle en commandant van een drietal interneringsdepots vrijwillig zijn militaire plicht vervulde - samenvatten in een duizelingwekkende lijst van bestuursfuncties en onbezoldigde onderzoeksactiviteiten. Hij was bijvoorbeeld gemeentearchivaris van Hattem, medeoprichter van de Vereeniging Gelre, directeur van het Museum van de Vereeniging tot beoefening van het Overijssels recht, bestuurslid van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond, oprichter van de Vereeniging `Het Nederlandsch Openluchtmuseum' en, in allerlei hoedanigheden, betrokken bij de restauratie van historische monumenten. Hij was bovendien een vruchtbaar onderzoeker. Als historicus publiceerde hij even gemakkelijk over opmerkelijke gebeurtenissen in het verleden van zijn woonplaats Hattem als over `vrouwen in dienst van Mars' en de religieuze geschiedenis van Gelderland.

In deze hartstochtelijke omgang met het culturele erfgoed was hij een kind van zijn tijd, een echte negentiende-eeuwer. Nederland maakte in de lange negentiende eeuw, de jaren tussen 1780 en 1914, een proces van eenwording door, op allerlei terreinen. Nederlanders gingen steeds meer dezelfde taal spreken, kregen te maken met dezelfde tijd, aten steeds vaker hetzelfde en raakten door de opkomst van moderne communicatiemiddelen als krant, telegraaf en trein steeds meer met elkaar verbonden.[7] Veel dreigde in deze `eeuw van stoom en electriciteit' verloren te gaan, van simpele volksliedjes tot boerderijen. Als voorzitter van de Vereeniging `Het Nederlandsch Openluchtmuseum' hoopte Hoefer al `het eigenaardig Nederlandsche' van het platteland `van den vroegsten tijd tot nu toe' samen te brengen en voor de toekomst te redden. Het op te richten Openluchtmuseum moest `het opengeslagen Nederlandsch Prentenboek en reliëf worden.[8] Hoefers regionale belangstelling was geworteld in een sterk nationaal besef. En ook dat was niets bijzonders. De modernisering van Nederland, die zo'n groot gevaar voor streekgebonden verschijnselen betekende, werd begeleid door een 'zachtere' vorm van eenwording, het ontstaan van Nederland als gevoelsgemeenschap.[9] Mythevorming en een hartstochtelijke beleving van het verleden speelden daarbij een essentiële rol: zij voorzagen de natie van het zo noodzakelijke dramatische heldenverleden. Een zekere modellering van dat verleden was daarbij onvermijdelijk: sommige episodens konden immers beter worden vergeten, terwijl anderen juist zwaarder moesten worden aangezet. Getting its history wrong is part of being a nation, stelde de Engelse historicus E.J. Hobsbawm al eens vast. Monumenten, gedenkstenen, populariserende geschiedschrijving, historische optochten, panorama's, historieschilderijen en oudheden waren voor dit herbeleven van het grootse verleden onontbeerlijk.

Helaas liet juist de zorg voor dit cultuur-historische erfgoed in Nederland lange tijd ernstig te wensen over, zoals ook Victor de Stuers aan de kaak stelde.[10] In enkele vlamme artikelen, waarvan `Holland op zijn smalst' uit 1873 het bekendst is geworden, hield hij een klemmend

pleidooi voor de noodzaak van conservering en monumentalisering van het nationale verleden. Het is een treurig beeld dat De Stuers van de omgang met het nationale erfgoed schetst. Neem bijvoorbeeld het enige echte historisch museum dat Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw rijk was, het in 1821 in het Mauritshuis te Den Haag gevestigde Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden. Het klonk deftig maar was, zo hield De Stuers zijn lezers voor, in werkelijkheid niet meer dan een 'pandjeshuis', waarin de prachtigste voorwerpen waren opgeslagen naast 'misplaatste vijgebladen' uit Nieuw-Caledonië en goedbedoelde 'aardigheden' als 'bloemen van witte was, uitgeknipte mannetjes, het "onze vader" vijftig maal op de oppervlakte van een dubbeltje geschreven, en dergelijke fraaiigheden meer!'. Het was niet bepaald wat De Stuers met een museum voor ogen stond. In zijn ogen was een museum 'een der meest onontbeerlijke en der krachtigste hefboomen (...) tot ontwikkeling van het volk, tot bevordering der kunst en der industrie, en ten slotte tot verhooring van de algemene welvaart'. Wat het historisch museum betreft kreeg De Stuers een kans met het in 1875 opgerichte Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst in Den Haag. Met het verzamelen van 'misplaatste vijgebladen' was het gedaan. Voortaan zouden nog slechts Nederlandse objecten worden verworven. De ongestuurdheid van de verzamelwoede van het nieuwe museum werd er echter niet minder door. Elk object uit het vaderlands verleden werd namelijk bestempeld als van historisch belang: of het nu de bril van een voorvader betrof of Delfts aardewerk, metalen hang- en sluitwerk of gildenattributen en bodemvondsten of historische schilderijen - allemaal waren ze het waard in het nieuwe museum te worden gepresenteerd. Het resultaat laat zich raden. Het gewenste triomfalistische en didactische verhaal van het vaderlandse verleden raakte ondergesneeuwd door volkskunst en bodemvondsten.

Het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst was dus niet in alle opzichten een succesnummer, maar het illustreerde wel het hernieuwde elan waarmee het verleden werd bejegend. In 1885 werd de verzameling van het museum samengevoegd met een deel van de collectie van het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden en geïncorporeerd in het nieuwe Rijksmuseum. Eindelijk beschikte de nationale schatkamer over een volwaardige historische afdeling. De hartenkreet van De Stuers werd ook op lokaal niveau gehoord. Overal haalden in het laatste kwart van de negentiende eeuw historisch bewust geworden gemeentebestuurders, notabelen en heemkundigen voorheen verwaarloosde antiquiteiten van de rommelzolders en stalden ze uit in historische panden. Iedere plaats kreeg bij wijze van spreken zijn eigen oudheidkamer; grotere steden hun stedelijk museum. Nederland museumland was een feit.

Hofer speelde een eigen en, getuige de huldeblijken die hem aan het einde van zijn leven werden gebracht, algemeen erkende rol in de herontdekking van en hernieuwde zorg voor het cultureel erfgoed van Nederland. 'Sterk nationaal denkend, maar met een groot gevoel voor streekgebonden verschijnselen, heeft hij zich met grote werkkraft en aanstekelijk, soms ook wel enigszins naïef aandoend, enthousiasme ingezet voor het behoud en de bestudering van de hem dierbare overblijfselen van het verleden', oordeelde zijn biograaf in Het Nieuw Biografisch Woordenboek van Nederland. Vaderlandsliefde, het belang van volksopvoeding, en liefde voor de eigen streek en oudheden kwamen in al zijn activiteiten samen. Dat gold ook voor zijn inspanningen om te komen tot een Legermuseum.

Hofer als museumman: het voorbeeld van het Legermuseum

Hofer was ook na zijn vroegtijdige pensionering op en top een militair gebleven, bezielde door de militaire deugden die hij zo in zijn vader had bewonderd. Die liefde vertaalde zich niet alleen in de bestudering van het militaire verleden, maar ook in het voor de toekomst veiligstellen van voorwerpen, vooral als zij betrekking hadden op zijn eigen onderdeel, de artillerie. Het mede

door zijn inzet gerenoveerde Doorwerth bleek een uitgelezen plek om deze verzameling aan het publiek te tonen. Op 5 augustus 1913 vond de opening van Hoefers Artilleriemuseum plaats, in aanwezigheid van tal van hoogwaardigheidsbekleders, onder wie Prins Hendrik. Er bestaat nog een foto van die dag waarop Hoefer en zijn eregasten zijn vereeuwigd, stijfjes opgesteld, strak voor zich uitkijkend en gekleed in hun zondagse pak, de militairen met grote pluimen op hun sjako's en kepi's. De openingsdag zelf was een groot feest, 'een fonkeling van uniformen en toiletten in de schitterende namiddagzon', zoals Hoefer zich latere herinnerde. Er stond een erewacht van het korps Rijdende artillerie in groot tenue opgesteld, er klonk opwekkende marsmuziek van de kapel van het 8e Regiment infanterie en er waren hoogdravende woorden, van luitenant-generaal F.S.A. van Ermel Scherer, van Prins Hendrik en natuurlijk van Hoefer zelf.

Daar in Doorwerth zou Hoefer met groot doorzettingsvermogen aan de opbouw van een volwaardig museum werken. Jaar in jaar uit noteerde hij in zijn jaarverslagen de aanwinsten. Soms had hij geluk en haalde hij belangwekkende historische wapens en uniformen binnen, zoals in de jaren 1925 en 1926 toen hij een groot bruikleen van het Rijksmuseum verwierf, 'waarvan de opsomming op zich zelf een boekdeel zou vormen'. Veel vaker echter was Hoefer afhankelijk van de goedgeefsheid van particulieren en moest hij zich tevreden stellen met de meest uiteenlopende voorwerpen, variërend van oude verwaarloosde wapens tot tinnen soldaatjes en 'een gehakte steenen kogel van groot kaliber, gevonden in het Dierensche kanaal bij Hattem'. Veel personele ondersteuning had Hoefer niet. Een deurwaarder, een assistent en een hulp voor onderhoud van het materieel - daarmee moest hij het lange tijd doen. Geschikt, en vooral goedkoop personeel was bovendien moeilijk te vinden. In 1925 bijvoorbeeld had hij behoefte aan een tweede hulp. Hij hoopte deze te vinden in de kringen van de wachtgelders, maar dat leverde slechts treurige ervaringen op:

'Ongeschiktheid nog daar gelaten om te werken, maakten zij zich schuldig aan het uitstrooien van ontevredenheid, één daarenboven van oplichting. Dankbaar vermeld ik dan ook, dat mij na die proeven vergund werd een hulp uit de buurt aan te nemen, die zeer goed voldoet'. Dergelijke ongemakken weerhielden Hoefer er echter niet van ongestoord door te gaan met zijn missie - want dat was het. Waar de verering voor zeehelden in Nederland altijd vanzelfsprekend was geweest, daar was de omgang met de geschiedenis van de landstrijdkrachten eerder problematisch. 'Een noodzakelijk kwaad', veel meer was de krijgsmacht niet in de ogen van de meerderheid van de Nederlandse bevolking. Hoefer kon dat maar moeilijk verkroppen en hoopte dat Doorwerth daar een einde aan zou maken. Maar eerst moest hij de verantwoordelijke autoriteiten zien te overtuigen van het belang van zijn museum. En dat kostte al moeite genoeg. Lang bleven zij het museum zien als een particuliere hobby van een gepensioneerde militair. Nog in 1921 zag Hoefer zich genoodzaakt een emotionele brief aan de toenmalige Minister van Oorlog te zenden:

'Nederland is, ik kan dit gerust zeggen, het Benige beschaafde land, dat een Legermuseum tot voor kort miste. De laksheid, waarmede Nederland ten deze tegenover een groot verleden stond, getuigt niet van eerbied voor zijn helden, die goed en bloed voor hun land over hadden, het is niet opwekkend voor den tijdgenoot te zien hoe weinig hier heldenmoed gewaardeerd wordt. Laten wij door de stichting van het Museum op vasten grondslag een dankbare hulde brengen aan de mannen, die ons ten voorbeeld strekken. Laten wij een eereschuld voldoen. Hoe het zij, ik hoop en zal tot mijn laatsten ademtucht hunner gedenken, die ons een plaats verschaffen in de rij der natiën. Dit gevoelen kan aan Uwe Excellentie ook niet vreemd zijn. Ik kan mij niet

voorstellen voor niet gewerkt en gepleit te hebben Neerland's glorie op Krijgskundig gebied hoog te houden. Waar dergelijke snaren in ons trillen, daar kunnen en moeten wij weerklank vinden in de harten van anderen'. Ditmaal had Hoefer kennelijk de goede toon getroffen. Het Ministerie van Oorlog nam de verantwoordelijkheid voor het museum op zich en stelde zijn toekomst zeker. Het Artilleriemuseum werd omgevormd tot het Nederlandsch Legermuseum. Het gaf Hoefer de kracht zijn missie voort te zetten. Ditmaal moest de gehele Nederlandse bevolking bereikt en overtuigd worden. `Van dit Museum moet opwekking uitgaan tot het volbrengen van daden een voorgeslacht waardig. Hier moet gewekt en aangewakkerd worden den plicht elk waar Nederlander opgelegd, om steeds zijn leven veil te hebben voor zijn land'. Hij schreef deze woorden in het jaarverslag over 1927, en zou dezelfde boodschap in de daarop volgende jaren telkens herhalen, in steeds dramatischer bewoordingen. Een jaar later luidde het reeds: `Aan het bezielen dier doode strijdmiddelen door hun gebruik verkreeg het Nederlandsch volk zijn onafhankelijkheid en werd ook een zegen voor andere volken. De Nederlander bedenke dit en waardeere hoe langer hoe meer zijn Nederlandsch Legermuseum en toone zijn belangstelling met bezoeken en geschenken'. Twee jaar later, in 1930, durfde hij zelfs de potentie van het Legermuseum boven die van andere musea te stellen:

`De verzamelingen van andere Musea dienen vooral om van het tentoongestelde te genieten, voor sommigen zijn zij een prikkel tot navolging, om ook door anderen genot te verschaffen, voor allen echter moeten zij den Nederlander wijzen op den plicht zich dien naam waardig te maken. Het Nederlandsch Legermuseum heeft een zeer eigenaardige roeping te vervullen. Reeds bij het noemen van dien naam doemen voor onzen geest die mannen op, die leefden, streden en stierven voor onze onafhankelijkheid. Zij herinneren ons hier in hooge mate aan onzen plicht om ons land ongerept aan het nageslacht na te laten. Maar dat Museum heeft ook een zeer leerrijke rol te vervullen niet alleen uit idieel oogpunt. Daar trekt aan ons voorbij de eeuwen door een stuk industrie. Hier staan wij onwillekeurig stil bij een belangrijk stuk van onze handelsgeschiedenis en wie denkt daarbij niet aan de de Geer's en de Trips! Onze handel in krijgstuig omspande eens de wereld, de Knipp's van de 16e en 17e eeuw vond men in Nederland, alleen op nog grotere schaal het krijgswezen dienende. Die handel verschafte mede de middelen om onze vijanden te kunnen weerstaan'.

`Zoo wordt dit Museum merkwaardig voor de Nederlander op welk terrein hij zich ook bewege', aldus de afsluiting van Hoefers variant van wat wij tegenwoordig een mission statement zouden noemen.

Het is een lang uitgevallen citaat, maar het illustreert precies de mentaliteit waarop het museum dreef. Het Legermuseum vervulde als geen ander- of pretendeerde dat in ieder geval - de door Victor de Stuers gewenste hefboomfunctie: het bevorderde de algemene ontwikkeling van het volk, was leerzaam voor de industrie en nijverheid en kweekte vaderlandsliefde aan. Het presentatie- en tentoonstellingsbeleid moest eenzelfde hefboomfunctie vervullen. Voorwerpen die refereerden aan een heldhaftig verleden kregen dan ook bijzondere aandacht: stormhoeden uit de tijd van het beleg van Leiden, hoefijzers afkomstig van de herovering van 's-Hertogenbosch in 1629, de dolk van Piet Hein, de sabel van Jan Pietersz. Coen, wapens gebruikt op het slagveld van Waterloo, en het affuit waarop het stoffelijk overschot van Van Heutz was overgebracht naar zijn laatste rustplaats in Amsterdam. De tentoonstellingszalen zelf waren vernoemd naar `helden die dit in het vuur bewezen hebben': prins Willem I, Maurits, Frederik

Hendrik en Willem III natuurlijk, maar ook algemeen gewaardeerde militairen als Coehoorn, Van den Cornput, Daendels en Chassé. En zelfs C.J. Snijders, de oud-generaal en een trouw bezoeker van het museum, had een eigen zaal gekregen.

Jaarlijks probeerde Hoefer een tijdelijke tentoonstelling in te richten. Het waren opstellingen met een sterk memoria-gehalte; zij waren dan ook doorgaans gekoppeld aan herdenkingen. Zo organiseerde Hoefer in 1932 een tentoonstelling over de heldendaden van een eeuw daarvoor: de verdediging van de citadel van Antwerpen door Chassé en zijn manschappen. Veel meer dan een uitstalling van objecten - portretten, prenten, penningen, ridderkruizen en andere memorabilia - was het niet, maar dat was in die dagen nog voldoende om de gewenste boodschap over te brengen: 'dankbare hulde (...) aan hen, die hun plichtsbetrachting bezegelden met den dood'. Die boodschap kregen de genodigden tijdens de opening in alle toonaarden te horen. De opening zelf geschiedde door oud-generaal Snijders, die enkele rake woorden zal hebben gesproken.

Vervolgens legden Hoefer en kolonel K.E. Oudendijk, voorzitter van de Vereniging Ons Leger, een lauwerkrans voor het monument van de citadel en sprak de eerste een ode uit aan de gesneuvelden. Een grammofoon speelde ten slotte oude legermarsen.

Hoefer was bezielde van vaderlandsliefde en militaire trots en wilde als directeur van het Legermuseum 'steeds voor de eer van het Leger' opkomen. Verslonzing van het militaire erfgoed raakte hem persoonlijk. Dat gold vooral voor het lot van de vaandels en standaards in het Koninklijk Paleis te Amsterdam. Ooit hadden die vaandels in de Ridderzaal op het Binnenhof gehangen, als eretekens van een grootmacht. In 1651 had raadpensionaris en dichter Jacob Cats bijvoorbeeld hoogdravende woorden gewijd aan dit 'eeuwenheugend nationaal Walhalla'. In 1806 waren deze vaandels echter, aangevuld met nieuwe oorlogstroofeën, in het Koninklijk Paleis op de Dam terechtgekomen en daar hingen zij ruim honderd jaar later nog altijd, in zekere zin vergeten en gedoemd te vergaan. Tijdens een bezoek aan het Paleis, ergens in de jaren 1920, was Hoefer met hun treurige lot geconfronteerd. Met pijn in het hart moest hij vaststellen hoe deze eretekens op de verkeerde plek waren beland:

'Had Nederland, tot zijn eer, reeds vroeger een Legermuseum gehad, dan waren die zegeteekenen nooit op het Paleis op den Dam terecht gekomen. Zij behooren noch aan een provincie, noch aan een plaats noch aan een persoon, maar aan het Nederlandsche volk. Nederland, in zijn plicht tekort geschoten door eerst zoo laat een Legermuseum op te richten, heeft in deze eene eereschuld te herstellen tegenover het voorgeslacht!'

Het zou een kwestie worden die Hoefer tot aan zijn dood zou bezighouden. Tussen 1929 en 1931 diende hij maar liefst zes verzoekschriften in bij de koningin, gegoten in de dramatische en hoogdravende formuleringen die hem zo eigen waren. Wilhelmina had er evenwel geen boodschap aan. In haar ogen waren de vaandels uitstekend op hun plaats in de Burgerzaal. Daar kwamen zij immers onder ogen van hen voor wie zij 'van het meeste belang waren'. Hoefer wist echter van geen ophouden. Ieder jaarverslag kwam hij weer op de zaak terug, verontwaardigd over zoveel miskennis van het militaire verleden. Helpen deed het niet. In 1932 moest hij zelfs vaststellen dat de door hem zo hogelijk gewaardeerde relieken in een inventaris werd opgesomd waarin ook de handdoeken waren opgenomen. Het bracht hem tot een dramatische verzuchting:

'Tot mijn laatsten ademtocht zal ik voor hen strijden (...) Zou ik hen nog eens mogen ontvangen, nog eens mogen afhalen, begroeten, vereeren en verzorgen! Vraag ik zoveel? Moet ik een toon aanslaan, die mij pijn doet, tot redding van voorwerpen, die in ons aller vereering moeten deelen?'

Die triomf zou Hoefer niet meemaken. Pas in 1960 zouden de vaandels worden overgebracht naar het Legermuseum.

Hoefer als bronnenonderzoeker

Het is gemakkelijk Hoefer af te doen als een wat sentimentele militair met een overspannen vaderlandsgevoel. Buiten het feit dat zo'n karakteristiek volledig voorbij gaat aan de historische context en meer zegt over onze eigen opvattingen dan over Hoefer, doet zij ook geen recht aan de kritische eisen die hij aan zichzelf stelde. Hij had inderdaad zijn romantische buien en schrok er dan niet voor terug de zaken mooier en dramatischer voor te stellen dan zij waren. Zeker als het om het militaire ging, had hij de neiging het geheel van een romantische waas te voorzien. Tegelijkertijd was hij er echter op gespist mythen door te prikken, ook (of misschien wel juist) als zij betrekking hadden op gebeurtenissen uit de militaire geschiedenis. 'Een merkwaardig mensch, met forsche karaktertrekken', noemde Snijders hem, een man met ijzeren wilskracht en een scherp verstand. Hij was dan ook niet snel tevreden, en dat gold ook voor zijn werk als oudheidkundige en geschiedvorser. Gevormd door de strenge opvattingen van de Utrechtse archivaris Samuel Muller Fz., had Hoefer uitgesproken opvattingen over historisch onderzoek. 'Iedere tichel verdient zijne plaats in een gebouw, al is hij geen hoeksteen', luidde het veelzeggende motto van zijn monumentale Aanteekeningen betreffende de kerk van Hattem (Arnhem 1900). Hoefer was inderdaad een man van het detail, een onvermoeibare archiefonderzoeker.

Zo ging hij ook de militaire geschiedenis te lijf. De beoefening van deze vorm van geschiedenis, zo stelde hij keer op keer, behoorde meer dan vrijblijvende liefhebberij te zijn, meer dan een aardigheid in militaire oudheden alleen. Voorwerpen, verhalen en overleveringen moesten in hun juiste context worden geplaatst en beoordeeld. Uit eigen ervaring wist hij hoeveel tijd en moeite dat kostte. Zonder 'tijdroovende studie', eindeloos 'zoeken en snuffelen' en 'strijd' kon men zich deze materie niet eigen maken. Op de directeur van het Legermuseum rustte dus een zware taak:

'De Directeur is toch geen magazijnhouder, maar voor hem moet elk voorwerp een stuk geschiedenis zijn, dat tot hem spreekt en dat gesprokene moet hij aan de bezoekers overbrengen. Zijn bezieling moet hij op zijn omgeving overbrengen. Het verwerven dier kennis eischt niet alleen de kennis der inheemsche bronnen met hun schrift en taal de eeuwen door, maar niet minder die uit het buitenland'.

Ook in dit opzicht moest het Legermuseum een sturende functie vervullen. En dat leek te lukken ook, want in het jaarverslag over 1933 schreef Hoefer opgelucht:

'Als verblijvend verschijnsel mag opgemerkt worden, het feit, dat bij sommige onzer vooral aankomende militaire schrijvers doordringt, dat onze krijgsgeschiedenis nog geschreven moet worden, dat met het elkander naschrijven moet worden gebroken en bronnen-studie dient gemaakt te worden van onze moeilijke en samengestelde krijgsgeschiedenis. Langzamerhand beseft men, dat om een veldtocht of een ander waardevol feit te boek te stellen en te kunnen beoordelen zoowel oppervlakkige kennis als noodlooze breedsprakerigheid uit den bonze zijn. Hooge eischen moeten aan den waren geschiedschrijver gesteld worden. Niet zijn zelftevreedenheid moet den doorslag geven, maar hij moet zich de vraag stellen en kunnen stellen: bracht ik met mijn geschrift de wetenschap verder?'

In de jonge J.W. Wijn, wiens promotie op de studie Het krijgswezen in den tijd van prins Maurits Hofer in het jaarverslag over 1934 vol trots vermeldde, zag hij een belichaming van deze meer wetenschappelijke benadering.

Zelf ging hem ondertussen de vervulling van de zo hoog gestelde taken steeds moeilijker af, oud en ziekelijk als hij in zijn laatste jaren was. In de jaren dertig werd hij bovendien geconfronteerd met bezuinigingen, die hem aan het hart gingen. 'Ofschoon wij ten volle doordrongen zijn van de moeilijkheden der tijden, moeten wij toch openhartig verklaren, niet te begrijpen, waarom dit Museum geen plaats krijgt onder de Rijksmusea'. Meer dan voorheen zocht hij troost in de studie van de militaire geschiedenis. Het 'staalbad van weleer', zoals hij zijn bronnenonderzoek eens omschreef, nam niemand hem af. Tot aan zijn dood bleef hij studeren, bronnen verzamelen en aantekeningen maken, schriften, ja dozen vol.

Op 7 oktober 1938 overleed Hofer, 88 jaar oud. Vier dagen later werd hij begraven in zijn geliefde Hattem dat hij na de dood van zijn tweede vrouw in 1931 had verlaten maar dat hij nooit had vergeten. Langs de weg stonden velen 'om een vereerenden groet te brengen aan den gestorvene, die gedurende zoo lange jaren de meest bekende inwoner van Hattem was geweest. En om de groeve geschaard, stond een omvangrijke groep bekenden en bevrienden, uit maatschappelijke, militaire, kunstzinnige en wetenschappelijke kringen. Hij immers (...) was in zijn leven geenzins een eenzellige geweest. Met vele en uiteenlopende groepen had hij verkeer, als actief belangstellende, nuttig werkzame, of beschermend weldoende'.

Epiloog

De begrafenis was een passend eerbetoon aan een bijzonder en energiek mens. Nieuwe generaties konden op zijn werk voortbouwen. Dat zouden zij doen ook, maar zij namen daarbij geregeld afstand van hun voorganger en legden andere accenten. Zo vroeg M.C. van Houten, zijn opvolger als directeur van het Legermuseum, zich bijvoorbeeld af of de boodschap van het museum eigenlijk wel overkwam. Hofer was als museumdirecteur vooral bezig geweest met het samenbrengen en uitbreiden van collecties. Aan een doordachte vaste opstelling was hij eigenlijk nooit toegekomen. Hij zal het amper als een probleem hebben ervaren. Voor Hofer immers was de uitstalling van voorwerpen genoeg:

'Op het Museum voelen die voorwerpen zich als het ware thuis. Daar spreken zij tot den bezoeker hun eigen taal. In die omgeving, te midden van die stomme getuigen, schieten vleugelen aan de verbeelding van den bezoeker. Die voorwerpen doen bij hem edele snaren trillen. Vaandels en standaarden, te midden van den kruitdamp, verrijzen voor zijn verbeelding. Het Wilhelmus zegelied klinkt hem in de noren en te midden van die geestesvervoering duiken de gestalten op van hen, die alles voor Vorst en land waagden, die onze geschiedenis maakten. Ernstig klinkt hem in de noren de vermaning: bestudeer die geschiedenis, leer haar meer en meer kennen en ... wordt gij eens daartoe geroepen, maak geschiedenis onzer waard'. Van Houten was er niet van overtuigd. Al in het jaarverslag over 1939 liet hij weten de vaste opstelling 'verward' en 'overvol' te vinden, waardoor waardevolle zaken in de massa verloren gingen en tal van onbelangrijke voorwerpen een te prominente plaats hadden gekregen.

Een op handen zijnde verhuizing naar Leiden, waar het oude Pesthuis ingericht zou worden als nieuw museum, moest soelaas bieden. Tijd voor verandering zou Van Houten echter niet krijgen. De geschiedenis van het Legermuseum zou voorlopig worden getekend door tegenslagen. Vooral de Slag om Arnhem in het najaar van 1944 had dramatische gevolgen voor de door Hofer opgebouwde verzameling. Het vanuit het westen onbereikbaar geworden kasteel Doorwerth kwam midden in de vuurlinie te liggen en werd, onbewaakt als het was, vervolgens het

slachtoffer van plunders. De directie kon voorlopig slechts afgaan op de geruchten. Pas in juni 1945 kon een eerste inspectie worden ondernomen. De geruchten bleken maar al te waar. Geschutvuur, bominslagen en brand hadden weinig heel gelaten van het eens zo aantrekkelijke gebouw. Het deel van de verzameling dat nog niet naar Leiden was verhuisd, was het niet beter vergaan: het bronzen geschut was verdwenen, oude historische uniformen waren in de gracht gesmeten en schilderijen uit hun lijsten gesneden. Het te Oosterbeek wonende personeel van het Legermuseum kreeg opdracht 'de ruïne en het puin af te zoeken, en alles, wat nog bruikbaar of herstelbaar was, voor transport gereed te stellen'. De plek die eens het symbool was geweest van Hoefers missie was verworden tot een bouwval. Treuriger en dramatischer kon het afscheid van de erfenis van Hofer niet zijn. Na de oorlog begon aldus ook voor het Legermuseum het moeilijke proces van wederopbouw.

Noten

1. Dit is een bewerkte versie van de Tweede Kalenderlezing, uitgesproken op 4 juni 1999 te Den Haag. De tekst van de oorspronkelijke lezing verscheen als *Vaderlandsliefde en militaire trots. FA. Hoefer en zijn idealen* (Leiden 1999).
2. Een exemplaar van dit rondschrĳven bevĳndt zich in de documentatiemap F.A. Hoefer in de Bibliotheek van het Legermuseum.
3. Zie documentatiemap RA. Hoefer.
4. Vergelijk voor het volgende M.W. Heslinga, 'Frederic Adolph Hoefer (1850-1938), Gelders geschiedvorsers en oudheidkundige', in: F.W.F.J. Scholten e.a., ed., *Honderd jaar Gelre. Vereniging tot beoefening van Gelderse geschiedenis, oudheidkunde en recht 1897-1997* (Hilversum 1997) 59-85.
5. R.A. Hoefer, 'Ter nagedachtenis van P.J.G. Hoefer, Jaarboekje der Limburgsche Protestantens-Vereeniging 6 (1919) 13-38.
6. J. Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990) 16, 229.
7. H. Knippenberg, B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988).
8. M. Heslinga, 'Tussen "stammen" en "streken". Uit de voor- en de vroege geschiedenis van het Openluchtmuseum', *Jaarboek Openluchtmuseum* (1996).
9. Zie P. Knevel, 'Een Haarlemse held van het vaderland. Laurens Jansz Coster in de 19e eeuw', in: K. Levy-van Halm e.a., ed., *De trots van Haarlem. Promotie van een stad in kunst en historie* (Haarlem 1995) 183-190.
10. Zie voor het volgende E. Bergeelt, *Pantheon der Gouden Eeuw. Van Nationale Konst-Gallerij tot Rijksmuseum van Schilderijen (1798-1896)* (Zwolle 1998) en D. Carasso, 'Het historisch museum: Clio te kijk', in: Idem, *In de ban van het beeld. Opstellen over geschiedenis en kunst* (Hilversum 1998) 188-201.